

UMDE DİNİ TETKİKLER DERGİSİ

UMDE JOURNAL OF RELIGIOUS INQUIRIES

Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 2 (Aralık/December 2022): 116-144

Kelam'da el-Esmâü'l-Hüsnâ Tartışmaları

al-Asmā al-Husnā Debates in Islamic Theology

Bayram Çınar

Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam

Bilimleri, Kelam Ana Bilim Dalı

Assistant professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Department of Kalām

Nevşehir, Türkiye

bayramcinar@nevsehir.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-4886-7610>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İşlem Süreci / Article Processing

Geliş Tarihi / Date Received: 11 Eylül/September 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 20 Kasım/November 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık/December 2022

Atıf / Citation

Çınar, Bayram. "Kelam'da el-Esmâü'l-Hüsnâ Tartışmaları". *UMDE Dini Tetkikler Dergisi* 5/2 (Aralık/December 2022), 116-144. <https://doi.org/10.54122/umde.1173654>

İntihal / Plagiarism

Bu makale, iTenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iTenticate. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Bayram Çınar).

Yayıncı / Published by

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi/ Nevşehir Hacı Bektaş Veli University

Lisans Bilgisi / Lisence Information

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Öz

Varlık formu açısından başkalarından tamamen farklı olan Allah'a ilişkin bilgilerimiz sınırlıdır. Öte yandan Allah, dinin merkezî kutsalıdır. Bu sınırlı bilgi, teolojik olarak bazı sorunlara da neden olur. İslam teolojik geleneğinde Allah'ın isimlerine ilişkin tartışmalar olmuş, söz konusu sorun sebebiyle farklı teolog grupları farklı kamplarda yer almışlardır. Allah'ın isimlerine ilişkin Kur'an ayetleri Müslüman geleneğin şekillenmesinde konuya ilişkin rivayetler ile yer almış, fakat rivayetlerin sınırlayıcı etkisi ayetlerin yönlendirici telkinlerine oranla daha belirgin bir katkı sunmuştur. Allah'ın isimleri konulu bu tartışmalar teolojik olmasından önce bir dil bilim çalışmasıdır. Çünkü bir isimlendirme faaliyeti olan tanrıyı isimlendirme çabası, ilk önce bir varlık-kavram ilişkisidir. Bu yüzden dilcilerin dilin tevkîfliği-kıyasîliği yönündeki tartışması, teologların düşünme egzersizlerinde belirleyici etkiye sahiptir. Filologların temel algıları, konuya ilişkin teolojik yönelimde de belirleyici olmuştur. Çalışmamız Allah'ı isimlendirme tartışmalarının hangi temel varsayımlardan kaynaklandığı, Müslüman kelimcilerin bu tartışmalarda nasıl bir tutum sergiledikleri ve tartışmalardan elde edilen sonuç cümlelerinin neler olduğunu tespit etmekten ibarettir. Alanda bu konuda eksiklik olduğu varsayıldığı için, bu çalışmaya gerek duyulmuş, çalışma boyunca kelimcilerin bu bahiste tutundukları tavra değinilmiş, sonuç olarak paylaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kalam, el-Esmâü'l-Hüsna, Allah'ın isimleri, Marifetullah, Tevkîfi-Kıyasî

Abstract

Our knowledge of God, who is completely different from others in terms of his form of existence, is limited. On the other hand, God is the central sacred figure of religion. This limited knowledge also causes some theological problems. There have been discussions about the names of Allah in the Islamic theological tradition, and different groups of theologians have taken place in different camps. The verses of the Qur'an about the names of Allah took place together with the narrations on the subject in the shaping of the Muslim tradition, but the limiting effect of the narrations made a more significant contribution compared to the guiding suggestions of the verses. A discussion of the names of God is a linguistic study before it is theological. Because naming the god, which is a naming activity, is first of all an entity-concept relationship. Therefore, the linguists' argument that language is "tevkîfi-qiyâsi" has a decisive influence on the theologians' thinking exercises. The basic perceptions of philologists have also been decisive in the theological orientation on the subject. Our study consists of determining from which basic assumptions the discussions of naming Allah originate, what kind of attitude Muslim theologians take in these discussions, and what are the concluding sentences obtained from the discussions.

Keywords: Theology, al-Asmâ al-Husnâ, the Names of Allah, Marifatallah, Tevkîfi-Qiyâsi

Giriş

Kalam geleneğinde el-Esmâü'l-Hüsna (Allah'ın isimleri) bağlamında tartışmalar yapılmıştır. Dil bilginleri bu tartışmalarda kendi birikimlerini aktarmış ve tartışmanın seyrinde belirleyici olmuşlardır. Allah'ın isimlerinin tevkîfliği-kıyasîliği tartışması bu bağlamda gramer bilginleri ve dilcilerin/linguistlerin sağladığı verilerdendir.

Kelimcilerin konuyla ilgili temel tartışma noktalarından biri de ilahın birçok isminin olmasının imkânıdır. Sözü edilen sorun alanı, "İsimlerin çokluğu isimlendirilenin çokluğunu gerektirir mi?" "Böyle bir varsayım, tevhid ilkesi ile tenakuz oluşturur mu?" şeklindedir.

Allah'ın isimlerine ilişkin *tevkîflik* iddiası, Allah hakkında sadece dinî naslarda bulunan isimlerin kullanılabileceğini varsayar. Bu görüşe göre Allah'ın isimleri konusunda kıyas ve

ictihad olası görülmediği gibi, naslarda kullanılmayan isimlerin Allah hakkında kullanılması da doğru görülmez. Allah'ın isimlerinin *kıyasî* olduğunu kabul eden yaklaşımlar ise Allah hakkında aklın, O'nun fiil ve sıfatlarından hareketle ürettiği isimlerin Allah hakkında kullanılabileceğini varsayar. Bu görüşe göre Allah'ın isimleri vahiy ile bildirilen isim ve sıfatlar ile sınırlı değildir. Bu görüşü benimseyeneler, Allah'ın kendisi için Kur'an'da kullandığı isim ve sıfatların eş anlamlılarının da O'nun hakkında kullanılabileceğini ileri sürerler. Daha esnek görünen bu isimlendirme teorisi, teolojik tehlikeler içerdiği gerekçesi ile Müslüman Kalam geleneğinde temkinle karşılanmıştır.

1. Tartışmanın Kaynağı

Müslüman geleneğinde, Allah'ın isimlerini konu alan bu tartışmanın yapılma gerekçesi, Allah'ın yaratılmış evrenden farklı olması ve muhdes varlığın özelliklerini taşınamamasıdır. Allah'ın yaratılmış evrenden tamamen ayrı olması, O'nun hakkında konuşma imkânını zorlaştırır. Bu neden, tanrıya ilişkin tartışmaları hem arttırmış hem de ona ilişkin bilgi sağlama imkânını kısıtlamıştır.

Bu durum farklı teolojik yaklaşımlarla Allah'a ilişkin bilme alanını genişletme çabasını gündeme getirmiştir. el-Esmâü'l-hüsna tartışması kalamî açıdan öncelikle akıl-nakil tartışmasının bir yansıma alanı olmuştur. İkinci olarak isim-müsemma tartışması ile ilişkili bir tartışma alanıdır. Konuya filolojik temelde tevkifi tavrı takınanlar, Allah'ın isimleri hakkında nassın belirleyici olduğunu ileri sürerlerken, kıyasî tavrı sergileyen âlimler ise aklın iktidar alanından yana tavır takınmış, daha esnek bir duruş sergilemişlerdir.

Müslümanların ilim geleneklerinde de Allah'ın mahiyeti ile zatının aynı olduğu düşünülmüş ve Tanrının evrendeki diğer tüm varlık kategorilerinin dışında ayrı bir kategori olduğu kabul edilmiştir. Mahiyeti hakkında hemen hiçbir şey bilmediğimiz Allah hakkında sahip olduğumuz bilgi, vahiy kaynaklıdır ve Tanrı'nın kendisi, O'nun isimleri, sıfatları ve fiillerinden beslenir.¹

Allah Kur'an'da kimi zaman kendisi hakkında konuşur. Bu metinlerin literal anlam mı taşıdığı yoksa metaforik ve sembolik mi olduğu Müslüman gelenekte tartışmalı olsa bile, bunların tanrı kaynaklı, teosantrik metinler olmaları tartışmanın bu safhasında önemlidir.

¹ Mehmet Dilek, "Hadislerde el-Esmâü'l-Hüsna", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/6 (2003), 77-94.

Çünkü Allah'ın zâtı hakkında doğrudan bilgimiz yoktur; onun hakkındaki bilgilerimiz vahyin bildirdikleri ile sınırlıdır. Bu yönüyle Allah hakkında tasavvur ve düşüncemizin ilk kaynağı, onun kendi kelamıdır. Zira Müslüman geleneğin temel kabulüne göre, Allah ancak kâinat ve insanla olan ilişkisi bakımından tanınabilir ve ona ilişkin bilgimizin temeli de onun kendisini tanıttığı kadardır. Allah'ın isimleri anlamına gelen *el-Esmâü'l-Hüsnâ*, Allah-âlem ilişkisine ışık tutması ve insana Allah'ı tanıtmayı yönüyle olmak üzere iki açıdan teolojik öneme sahiptir.² Bu nedenle, Allah'ın isimlerinin O'nu tanıtmakta rol üstlendikleri düşünülmüştür.³ Öte yandan Kur'an, Allah'a belirli isim ve sıfatlar nispet ederek, O'na nitelemeler yapılabileceği konusunda insana yol göstericilik yapmıştır. Fakat bunun sınırlarını belirlememiştir. Bu yüzden Müslümanlar arasında bu konuda bir uzlaşma olduğundan söz etmeye imkân yoktur. Bu teolojik boşluk nedeniyle konuya ilişkin farklı görüşler dile getirilmiş ve *Allah'ın isimleri, Kur'an'da Allah'ın kendisine nispet ettikleriyle mi sınırlıdır yoksa ona başka isimler de verilebilir mi?* sorusuyla konu, Müslüman bilim adamları arasında tartışılmıştır. Müslüman gelenek erken dönemden itibaren, özellikle kelimelerin tarafından naslarda yer almayan isim ve sıfatların Allah'a nispet edilmesinin mümkün olup olmadığı teolojik ihtilaflara kaynaklık etmiştir.⁴ Bu konu dil bilginlerinin kavramsallaştırdığı terminolojik zeminde, sonraki yüzyıllarda da sürdürülmüştür. Bu bağlamda filologların formüle ettikleri şekliyle Allah'ın isim ve sıfatlarının *kıyasî* mi, *tevkîfî* mi olduğu tartışması, İslam kelam geleneğinde dikkat çekmiş, Müslüman bilginler arasında esmânın kıyasî olduğunu dile getirenler olduğu gibi, Allah'a ilişkin söz konusu bu nispetlerin tevkîfî olduğunu savunanlar da olmuştur.⁵

Temelde bu tartışma teolojik olarak Allah'ı tenzih ve takdis tartışması olsa bile, sürecin ilerleyen safhalarında farklı endişeler tenzih tartışmaları ile eş güdümlü bir biçimde gündem belirlemiştir.⁶ Allah'a ilişkin bu nitelemelerin, O'nun yüceliğini öne çıkaran ifadelerden oluşması gerektiği varsayımıyla, Allah'ın kendisine nispet ettiği bazı isim ve niteliklerden de Müslüman gelenekte kaçınılmıştır.⁷ Bu durum, Allah'a nispet edilen isimlerin doğru olmasına ek olarak övgü içermesi gerektiğine de vurgu yapar.⁸ Müslüman geleneğin bu tavrı, Allah'ın

² Dilek, "Hadislerde el-Esmâü'l-Hüsnâ", 77-94; Orhan Ş. Koloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ'da Tevkîfîlik-Kıyasîlik Problemi: Fahreddîn er-Râzî Örneği", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 231-251.

³ Mevlüt Özler, "İlahî Sıfat ve İsimleri Tespitte Yöntem", *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 65-79.

⁴ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", TDV *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995) 11/ 404-418.

⁵ Hamza el-Bekrî, "Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîfîliği veya Kıyasîliği Hakkında Metodolojik Bir Çalışma", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 3 (2014), 81-113.

⁶ Ebu Hâmid Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*, nşr. Abdülvehhâb el-Câbî (Beyrut: Dâr ibn Hazm, 2003), 174-175.

⁷ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*, 175.

⁸ Emre Köksal, *Kuranda Allah'ın İsimleri-Cahiliye Din Kültüründen İlk Dönem Kelam Tartışmalarına Uzanan Süreçte Bir Değerlendirme* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

kendisi hakkında kullanmakta sakınca görmediği nispetleri, Müslüman geleneğin O'nun hakkında kullanmada mahzur görmüş olduğunu gösterir. Farklı yaklaşımlarına karşın Müslüman gelenekte Allah'ın isimleri konusunda korunan temel ilke, Allah'a yalnızca güzel isimlerin nispet edilebileceğidir. Bu yaklaşım; "ismin, müsemma üzerinde ekstra bir anlam gerçekliği oluşturamayacağını" varsayarak konuyu sınırlar.

2. Literatürde el-Esmâü'l-Hüsnâ

Müslüman gelenekte Allah'ın isimlerine ilişkin tefsirler yapılmış, konunun önemi *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ* gibi isimlerle literatürde kayıt altına alınmıştır. Öte yandan bu literatür içinde Allah'ın isimlerinin etimolojik kökenleri irdelemiş ve bu isimlerin kökenlerinden bazı sonuçlara ulaşılmak istenmiştir. Bu araştırmalar bir literatür çalışması olarak *İştikâku esmâ'illâh* şeklinde literatüre kaydedilmiştir. Öte yandan *el-Esmâ ve's-sıfât* türü eserler tasnif edilmiş, *Allah'ın isimleri* şerh edilerek, yoruma tabi tutulmuş ve *Şerhu'l-esmâi'l-hüsnâ* türü eserlerle bu isimlere ilişkin bilinenler bir araya getirilmek istenmiştir.

Türk İslam edebiyatının en yaygın biçimlerinden biri de Allah'ı, isim ve sıfatları ile anlatan eserlerdir. Klasik dönemde Allah ile ilgili herhangi bir türde eser yazmayı, eserlerinde O'na bir bölüm ayırmayı kendileri için bir şeref ve dua vesilesi olarak gören şairler ve yazarlar, klasik dönemde besmele, hamdele ve salvele formu üzere eserlerini inşa etmişlerdir. Bunun dışında şairler ve yazarlar Allah'ı tanıtmaya, O'nun varlığı ve birliğini ifade etme, O'na yalvarıp yakarma (dua etme) amacıyla da pek çok eser kaleme almışlardır. Özellikle *tevhid*, *münâcât* ve *el-Esmâü'l-Hüsnâ* türünde karşımıza çıkan eserler, manzum ya da mensur olabilmektedir. Söz konusu bu türlerden biri de el-Esmâü'l-Hüsnâ'lardır. Esmâ zikirlerine de kaynaklık eden evrâd-ı şerifler başta olmak üzere tasavvuf ekollerinin konuya ilişkin literatüründe el-Esmâü'l-Hüsnâ'ya özel ilgi duyulmuş, bireysel ve toplu zikir ayinlerinde el-esmâü'l-hüsnâ zikri merkezi bir öneme sahip olmuştur.

Modern dönemlerde Hamza el-Bekrî, konuya ilişkin akademik çalışmasında, teologların el-Esmâü'l-Hüsnâ'ya ilişkin değerlendirmelerini ele alır. O, filologların alana katkılarını göstermeyi va'd ettiği akademik araştırmasında, klasik çalışmalara atıf yaptığı gibi, modern bazı çalışmalara da değinmiştir. Bekrî çalışmasını şekillendirirken literatürü önemli oranda taramış, ulaştığı sonuçları da kamuoyu ile paylaşmıştır.⁹ Bizim çalışmamız ise bir literatür

⁹ el-Bekrî, "Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîflîği veya Kıyasîliği Hakkında Metodolojik Bir Çalışma", 81-113.

taraması değil, konuya ilişkin literatürün değerlendirmesi ile sınırlı bir işlev üstlenir. Çalışmamızın bir diğer amacı ise bu literatürünün sunduğu verilerden ulaşılan teolojik sonuçlardan okurlarını haberdar etmeyi amaçlar.

3. Müslüman Gelenekte el-Esmâü'l-Hüsna

Kur'an, Allah'ı en doğru biçimde tanımamızı sağlayan isim ve sıfatlar ile O'nu bilmemiz gerektiğini telkin eder.¹⁰ Allah'ın kendisini bilginin nesnesi olarak sunması ve esmâ üzerinden zâtı hakkında bilgi vermesi, O'nu bilmeye ilişkin vahiy kaynaklı bir çağrıdır. Teolojik değeri de olan bu bilme faaliyeti, *marifetullah* kapsamında dini bir anlam kazanır. Allah'a "şey" denilip denilemeyeceği de el-Esmâü'l-Hüsna bağlamında tartışılmıştır.¹¹

İslam geleneğinde el-Esmâü'l-Hüsna'ya duyulan ilginin bir sebebinin, bireyin Allah ile iletişimde özel isminin bilinmesinin yeterli gelemeyeceği, böyle bir iletişim için bundan daha fazlasına ihtiyaç duyulacağı varsayılır. Konuya ilişkin diğer bir neden ise Tanrı hakkında malumat edinmek amacının, O'nun zatına nispet edilen, sıfat ve esmânın incelenmesini gerektirir.¹²

el-Esmâü'l-Hüsna terkibine Kur'an'da dört ayette yer verilir. Bunlardan ilkinde "*O, Allah ki; O'ndan başka ilah yoktur. En güzel isimler de (el-Esmâü'l-Hüsna) O'nundur*" şeklindeki bir bildirimdir.¹³ Bu ayette bir ve tek olan ilah var olan en güzel isimlerin de kendisine ait olduğunu kullarına ihbar eder. Kulların bu bilgiye sahip olmaları, onları bunun gereğini yapmaya hazırlamayı da taahhüt eder, görünüyor.

Bir başka ayette "*En güzel isimler Allah'a aittir. O'na söz konusu bu isimler ile duada bulunun...*"¹⁴ şeklindeki bildirimde, takdis ve ubudiyet çağrısı eşlik eder. Sözü edilen bilgilendirmenin gereğinin ne olduğu; icmalen "dua etmek, yakarmak, kullukta bulunmak" şekliyle dile getirilmiştir. Bu ayet, uluhiyette yalnız olan eşi ve benzeri olmayan Allah'ı kulların nasıl anacaklarını, O'na nasıl dua edeceklerini de belirler. Bu yönüyle sınır koyan ölçülendiren bir nitelik arz eder.

¹⁰ el-A'râf 7/180, el-İsrâ 17/110, Tâhâ 20/8; el-Haşr 59/24.

¹¹ Mehmet Şaşa, *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah* (Ankara: Nobel Yayınları, 2018); Topaloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ", 11/ 404-418.

¹² Hatice Aynur Şahin, "Kur'an-ı Kerim'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 69-94.

¹³ Tâhâ 20/8.

¹⁴ el-A'râf 7/180.

Konuya ilişkin üçüncü ayet metninde; “*De ki: İster O’na, Allah diye yakarın, ister Rahman diye yakarın, hangi ismiyle yakarırsanız yakarın, el-Esmâü’l-Hüsna bütününüyle O’nundur.*” şeklinde telkinde bulunulur.¹⁵ Bu ayet, söz konusu sınırların nasıl olacağına ilişkin bir bilgilendirme ihtiva eder. Bu ölçü tevhid ilkesini ihlal etmeden, güzel olan birden fazla isim ile onu çağırmanın dindarlık açısından sorun oluşturmayacağıdır. Bu ayette kavramların çoklu evreninde, söz konusu kavramların işaret ettiği bir gerçeğe vurgu yapılarak, çoklu evrendeki tek anlamlılığa ilişkin insan hazırlanır. Farklı isimle çağırırsanız bile, O bir ve tektir mesajı bu ayette çok nettir. Bunun şuurunda olup, O’na nispet ettiğiniz şeyin çirkin değil, fakat güzel olduğundan emin olduktan sonra, şanına layık hangi güzel isimle O’na dua ettiğinizin, yalvardığınızın önemi yoktur.

Bir başka ayette; “*O Allah ki, O! Halik, Bâri’, Musavvir’dir. O! Esmâü’l-Hüsna’ya sahip olandır. Göklerde ne var, yerde ne varsa O’nu tespih eder. O, Azîz’dir, Hâkîm’dir*” şeklinde sunulur.¹⁶ Bu ayette Allah’ın güzel isimlerinin insan açısından farkındalık kaynağının, O’nun evreni şekillendiren fiilleri olduğu dikkatlere sunulmuştur. İnsanın Allah’ı niteleyeceği O’na nispet edip, O’na vereceği güzel isimleri nereden derleyeceğine ilişkin de varlıkla ilişkisi önem arz eder. Yarattığı evrende yardımcıya ihtiyaç duymaması sebebiyle *Aziz*, yarattığı evrende gereksizlik bulunmaması, aksine söz konusu bu evrende her şeyin uyumlu bir biçimde olmaları sebebiyle, Allah kendisini *Hakîm* olarak kullarına tanıtıyor. Bu ilişkiler yumağında O, sadece evrendeki fiilleri değil bu fiiller arasındaki ilişkileri de insanın anlam dünyasına sunarak insanın farkına varmasına imkân vermektedir. Zira evrende çelişki olmadığını, orada bir uyum ve nizamın olduğunu görebilen bir göz ancak Allah’ın *hikmet* sahibi olduğunu, O’nun *vahidu’l-kahhâr* olduğunu farkında bir zihin ancak O’nun yegâne izzet sahibi olduğunu idrak eder.

Öte yandan Kur’an’da Allah’a verilen isimlerin toplamı yüzü aşkın olmasına rağmen İslam geleneği hadislerde geçen 99 sayısından dolayı genellikle bu isimleri 99 ile sınırlandırmaya çalışmış,¹⁷ Allah vahyinde kendisini nitelediği ve kendisine sıfat/isim olarak verdiği bazı nitelikleri Müslüman gelenek O’na nispet etmekten imtina etmiştir.¹⁸ Allah’a nispet edilen isimlerin 99 ile sınırlandırılması eğilimi, bu yönüyle Kur’an değil, sünnet

¹⁵ el- İsrâ 17/110.

¹⁶ el- Haşr 59/24.

¹⁷ Sıtkı Güllü, “Kur’ân-ı Kerîm’deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 121-148; Ebu İshâk İbrâhîm Zeccâc, *Tefsîru esmâ’illâhî’l-hüsna*, nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk (Dimeşk- Beyrut: Dârü’l-Me’mûn li’t-türâs, 1979), 26, 27.

¹⁸ Ebu Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî, *el-Esmâ ve’s-sıfât*, thk. Muhammed Zâhid el- Kevserî (Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-turâs, ts.), 15-16.

kaynaklıdır. Rivayetlerin kültür üzerindeki etkisinin sanılandan daha fazla olduğunu düşünmemizi gerektiren bu durum, Esmâ-i Hüsnâ'yı 99 ile sınırlama yönündeki kültürel yönelimde kendisini dışa vurur. Kur'an'daki esnek kullanıma karşın, konuya ilişkin rivayetler algıyı belirleyebilmiştir. Zira Kur'an'da Allah'a daha fazla nitelemeler yapılmış olduğu halde bazı nitelemelerin Allah'a yapılmamasında da muhtemelen söz konusu bu rivayetler belirleyici rol üstlenmiştir.¹⁹

Sözü edilen rivayetler, kaba hatları ile aynı mesajı içeriyor olsa bile gelenekte farklı lafız ve tariklerle aktarılmıştır. "el-Esmâ'ül-Hüsnâ rivayetleri" denilen bu rivayet grubunun bazı varyantlarında, *Allah'ın 99 ismi vardır, bunları sayan veya ezberleyen cennete girer* mesajı ile yetinilmiştir. Ziyadeler ve farklı lafızlarla olsa bile bu rivayetin farklı varyantları Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kaynağında yer almıştır. Rivayetin bazı varyantlarında ise bu temel mesaj ek olarak Allah'ın isimlerinin bir listesi de verilmiştir. Esmâ'nın listelerini veren rivayetlerin²⁰ sahabe râvisi Ebu Hureyre'dir.²¹

Söz konusu bu rivayet grubunun da temel mesajı, "Allah'ın 99 ismi vardır... Kim bunları sayarsa cennete girer"²² anlamı taşır. Fakat isimleri ihtiva eden rivayetlerde birbirinden farklı rivayetlerde, farklı isimler sayılmıştır.²³ Buna ek olarak, ana mesajı taşıyan cümlede de farklı lafızlar yer almıştır: "Ahsahâ, hafazâha, "hafeze kullehe, ..." Bu ifadeler râviler tarafından metne eklendiği varsayılan ifadelerdir.

Görüldüğü kadarıyla bu eklentiler Esmâ-i Hüsnâ anlayışının kurumsal bir yapıya bürünmesinde belirleyici olmuş, rivayetin bazılarında yer alan isim listelerinin Hz. Peygamber'den olmayıp, râviler tarafından metne eklendiğini, dolayısıyla rivayetin *müdreç* olduğu söylenmiştir.²⁴ Söz konusu rivayetlerde yer aldığı halde Kur'an'da yer almayan, dolayısıyla Allah'ın kendisine nispet etmediği isimlerin olduğu da tespit edilmiştir. Öte yandan

¹⁹ Hümeýra Sevgülü Hacıbrahimoğlu, *Ebû İshak es-Saffâr'ın Esmâ-i Hüsnâ Yorumu Çerçevesinde Kelâmî Görüşleri* (Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2020), 52.

²⁰ Söz konusu rivayetlerin hangi tarik/varyantlarında isimlerin zikredildiği, hangisinde edilmediği, Dilek'in çalışmasında tespit edilmiştir. Rivayet grubuna ilişkin spekülasyonlar için bk. Dilek, "Hadislerde el-Esmâ'ül-Hüsnâ", 77-94.

²¹ Dilek, "Hadislerde el-Esmâ'ül-Hüsnâ", 77-94; İrfan Eyibil, *Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin Esmâ ve Sıfat Anlayışı* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 100.

²² Muhammed b İsmail Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, thk. Zuheyr b. Nasr (Dâru't-Tavku'n-Necât, 1422), "Kitabu't-tevhîd", 7392 ; Ebu Abdillâh Muhammed b Yezid el-Kazvini İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. M. Fuâd Abdülbâkî (Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, ts.), "Kitabu'd-duâ", 3860.

²³ İbn Mâce'nin listesinde bulunup Tirmizî'de bulunmayan takribî yirmi sekiz isim ve Hâkim'in rivayetinde yer alıp Tirmizî ve İbn Mâce'de bulunmayan yaklaşık yirmi yedi isim farklılık gösterir. bk. Şahin-Aynur, "Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları", 69-94.

²⁴ Kadir Paksoy, "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 91-111.

Esmâ-i Hüsna'yı sayan rivayetlerin farklı varyantlarında, sayılan isimler arasında farklılıklar olduğu da rivayetin senet ve metin tenkidini yapan çalışmalarca tespit olunmuştur.²⁵

Müslüman geleneğinde el-Esmâü'l-Hüsna şerhlerine kaynaklık eden rivayet, daha çok isim listesi zikreden benzer rivayetler arasında sıhhat açısından daha güçlü olan Tirmizî (öl. 279/892) rivayetini esas alınmıştır. Özellikle İbn Hacer (öl. 852/1449) gibi bazı şerh dönemi âlimleri, bu rivayetleri cem ve telif etmek yoluna gitmişlerdir. Kur'an'da yer aldığı halde söz konusu rivayetlere girmeyi başaramamış isimlerin, Kur'an'da Allah'a nispet edilmediği halde rivayet (ler)de yer alanları ile yer değiştirerek (rivayete derc ederek), bir uzlaşma zemini arayışında olmuştur. Metinde bütünlük amaçlayan İbn Hacer, teklifini eserinde ortaya da koymuştur.²⁶ O'nun bu önerisi kalamî açıdan el-Esmâü'l-Hüsna'nın Kur'an'da yer alanlarla sınırlandırılması anlamına gelir. Teolojik olarak, zannın (rivayet) terkedilerek kesin bilginin (Kur'an verisi), tercih edilmesi yönünde bir uzlaşma teklifidir ve isabetlidir. Bu önerinin, metinlerin ihtilafı durumunda, metnin Kur'an'a arzı anlamıyla metodolojik önemi olduğu da yadsınamaz. Öte yandan Kur'an'a döndürme teklifinin hadisçi kimliği diğer tüm kimliklerinden daha önde bir âlim tarafından yapılmış olması bu önerinin değerini arttırır.

Konuya ilişkin bilinmesi icap eden diğer bir nokta ise bu rivayetin, kutsî hadis formunun²⁷ da olduğudur.²⁸ Buna göre rivayet, faklı üç formda aktarılmıştır. Bunlar; 1. İsim listesinin yer almadığı rivayetler, 2. İsim listesi içeren rivayetler, 3. Hz. Peygamberin Allah'tan aktardığı kutsî hadis formudur. Farklı formlarda birbirinden değişik isimler içeren rivayetlerin ehl-i hadiste oluşturduğu genel bir kanaat, Allah'ın isimlerinin sayılanlardan çok daha fazla olduğu, el-Esmâü'l-Hüsna'nın Kur'an'da sayılanlardan çok daha fazla olduğudur. Bazı rivayetlerde ise bu konuda bir tahdide gidilemeyeceği, bunların sınırsız olduğu ifade edilmiştir.²⁹ Hadisçiler arasındaki bu yaklaşım farklılığı ve bu tutum serbestisine kaynaklık eden rivayetlerin zengin materyal barındırması ve aktarım formlarındaki bu zenginlik olmalıdır.

²⁵ Paksoy, "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili", 91-111.

²⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî li şerhi Sahihî'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru't-Turâs el-'Arabî, 1988), 11/181 vd..

²⁷ Kutsî hadis formu, Rivayeti Allah'a nispet edip "Kâlellahu" şeklinde Hz. Peygamberi rivayetin öznesi olmaktan çıkararak ve sözün aktarıcı râvisi haline getiren rivayet formudur. Kur'an dışı (Gayri metluv) vahiy algısına yaslanan bu anlayışın en güçlü dayanağı hadis literatüründeki kutsî hadis formudur. el-Esmâü'l-Hüsna hadisinin bu formla da aktarıldığı literatürde ifade edilmiştir.

²⁸ İbn Hacer, *el-Emâlî el-mutlakâ*, thk. Abdul-Mecîd İsmâil es-Selefi (Beyrut-Dimâşk-Ammân: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1995), 235.

²⁹ Gelenekte dikkat çekilen rivayetlerden biri, Ahmet b. Hanbel'in de aktardığı, İbn Mesut'tan rivayet edilen hadis başta olmak üzere aynı mesajı veren birçok başka rivayetten söz edilebilir. bk. Dilek, "Hadislerde el-Esmâü'l-Hüsna", 77-94.

³⁰ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsna*.

Tüm bu tartışmaların, konunun teolojik yönü ile olan ilişkisi, hadisçiler tevkiflik-kıyasîlik tartışmalarına iştirak etmemiş olsalar bile, kıyasi bir tutum sergileme eğilimi göstermişlerdir, denilebilir. Özellikle isimleri sınırlama eğilimi göstermeyen âlimlerin yaklaşımları, gelenekte tartışmaya şekil veren filolojik yaklaşımları aşan bir perspektif çizer. Zira söz konusu iki tutumdan daha geniş perspektifi temsil eden kıyasîler, Kur'an'da Allah'a nispet edilen lafızların müştaklarının/türevlerinin de Allah'a nispet edilebileceğini varsayarken, "Allah'ın sınırsız ve sonsuz ismi vardır" algısı, çok daha geniş bir algıyı temsil eder. Gazzâlî (öl. 505/1111) İslam geleneğinin isimleri sınırsıza hamletme yönündeki anlayışa yatkınlığını ifade sadedinde; Esmâu'l-Hüsna şerhinde, Allah'ın sonsuz isimleri olduğunu farkında olarak, 99 ismi sayıp onları şerh ettikten sonra, bu eyleminin geleneğin sembolik bir takibi anlamı taşıdığını ifade etmesi, bu yüzdendir.³⁰

Konuya ilişkin rivayet grubunu bir an için görmezden geldiğimizde, sınırsız olan Allah'ın sınırlı ve sonlu nitelik ve isimlerinin olması, makuliyet açısından da sorunlu görünüyor. Fakat Allah'a nispet edilebilecek isimlerin ancak "güzel" vasfını kendinde bulunduran isimlerden oluşabileceği kaydı, isimler evrenindeki muhtemel isimlerden O'na ancak yarısını vermeyi olası kılar. Şârî, Allah-âlem ilişkisi açısından söz konusu yarıdan ayıklayarak, insanın bunlardan ancak 99'u üzerinden Allah'ı bilebileceğini tespit etmiş ve bunu ifade sadedinde 99 olarak bildirmiş de olabilir. Bir başka ifade ile Allah'ın sonsuz sayıda güzel ismi vardır fakat insan sonsuz isimler kümesinden ancak 99 kadarını Allah- âlem ilişkisi açısından farkına varır. Allah'ı 99 kadar ismi ile sınırlı bir biçimde algılayabilir. Diğerlerini ise sınırlı miktardaki idraki ve idrak araçları sebebiyle algılayamayabilir. Bu durum, insanın ancak beş duyusundan biriyle evren ile ilişki kurabilmektedir, altıncı bir duyu aracılığıyla kavrayabileceklerini ise insan kavrayamaz algısıyla benzeştirilebilir. Fakat bu durum; *"evrenin kavranabilir özellikleri insanın kavrayabildikleri ile sınırlıdır"* anlamına gelmez. Aksine insanın kavrama araçları ve kapasitesinin sınırı sebebiyle, evrenin birçok yönünü insan algılayamaz. Kıyasta yaptığımız modelleme, insan Allah ile de 99 isminden biri ile ilişki kurmaktadır, bu Allah'ın isimleri 99 ile sınırlı olduğu anlamına gelmez, fakat insanın ilişki kurabileceği isimlerinin 99 tane olduğu anlamına gelebilir.

Söz konusu hadis metnini yorumlamak adına bu tavrımız fazla abartılı bulunabilir fakat günümüzde yoğun kullanılsa bile bu tutum meşru, teolojik bir tavidir. Bu, "nassın aklı

tahsisini" bizim onayladığımızı gösterir. Evet, bize göre nass akli tahsis eder, aklen muhtemel olan bir seçenek, nass tarafından tahdit ve tahsis edilebilir. Gelenekte sıkça rastlanan bu tavrı uygulayanlardan biri de Gazzâlî'dir. O, bu tahsisi sıfatlar konusunda yapar. Onun tespitine göre Allah duyu verilerine konu olan işitme ve görmeyi kendisine nispet etmiştir. Kıyas yoluyla, tatma, koklamanın da Allah'a nispet edilebilmesinde aklen bir engel yoktur görünür. Fakat nass Allah'a işitme ve görmeyi nispet etmiş, diğerlerini nispet etmemiştir algısıyla, nassın bu nispetle yetinmesini, diğerlerini Allah'a nispet etmemesini bir sınır koyma olarak algılamış, koklama ve tatmayı Allah'a nispet etmemiştir.³¹ Bu bir temkin durumudur. Başkaları da Kur'an'daki kullanımı bir model olarak görerek, madem Allah işitme ve görmeyi kendisine nispet etmiştir, O halde koklama, tatma gibi diğer hisleri de Allah'a nispet etmekte bir beis yoktur, diyebilir. Bu tutumlardan birini doğrulama imkânı olmadığı gibi, diğerini yanlışlama imkânı da yoktur.

Son olarak bazı lafızlar Kur'an içinde hem isim olarak hem de sıfat olarak kullanılmıştır. "Rab" kavramı bunlardandır. "Elhamdulillâhi rabbi'l-âlemîn"³² ile "Rabbi Mûsâ ve Hârûn..."³³ bu kullanımlardan iki tanesidir. İlkinde Rab, sıfat iken, ikinci kullanımda isimdir. Öte yanda, Alîm, Hay, Halim gibi nispetler sıfat kalıbında olmasına karşın isim manalı lafızların Allah'ın esmâsına mı yoksa sıfatlarına mı dâhil oldukları da gelenekte tartışılmıştır. Konunun entelektüel zemindeki sorunlarına ek olarak teolojik açıdan uzmanlık gerektiren yanlarının bulunması, İslam geleneğinde tartışmanın sonuçlanmasını zorlaştıran nedenlerdendir. Gelenek de sorunu tartışma geriliminden çıkarıp, serbest salınma terk etmiştir. Bu yönüyle rivayetlerde isimlerin 99 olarak belirlenmesi, arta kalan diğerlerinin reddi değil, en meşhur ve en çok bilinenlerinin öne çıkması şeklinde yorumlanmış ve metinler arası uzlaşma zemini tesis edilmeye çalışılmıştır.³⁴

4. el-Esmâü'l-Hüsna Tartışmalarının Filolojik-Felsefî Zemini Ve Teolojik Sonuçları

el-Esmâü'l-Hüsna, teolojik bir kuram olarak Allah'ı tanımayı ve O'nun hakkında konuşabilmeyi konu edinir. Allah'ın kendisi hakkında konuştuğu vahiy metinleri, konuya ilişkin elimizdeki model yapıdır. Bu metinleri ister anlatının tümü olarak düşünün, isterse bir örneklem olarak görün, durum farklılık göstermez. Öte yandan bu sunum sırasında Allah ya

³¹ Ebu Hamid Gazzâlî, *el-Iktisad fi'l-İtikad*, çev. Osman Demir (İstanbul: Klasik Yayınları, 2012), 103.

³² el-Fâtiha 1/2.

³³ el-A'râf 7/122.

³⁴ Özler, "İlahi Sıfat ve İsimleri Tespitte Yöntem", 65-79.

kendisinin ne olduğunu söyleyecektir ya da ne olmadığını. İnsanın idrak zemininde bu iki yolun dışında bilinen diğer yol, üçüncü halin imkân dışı olduğudur.

Allah'ın zatından bahseden ayetler çoğu zaman O'nun sıfatlarını bu anlatıda kullanır. Bu durumun çağrışım yaptığı şey, sıfat-zât ilişkisine ek olarak isim-sıfat arasındaki ilişkidir. Kur'an, Allah'ın zâtından bahsederken, tenzihi merkeze alan biri ispat, diğeri selb olmak üzere iki yöntemle insanı muhatap alır. İspat, Allah'ın ne olduğuna ilişkin pozitif cümle kalıbı, selb ise ne olmadığına ilişkin negatif bir cümle kalıbıdır. Bu tespit Kur'an'ın öğretti aktarma formasyonunu anlamak açısından önemlidir. Mesela Kur'an'da ulûhiyetin tanıtılışında ispat metodu hâkimdir. Yani ulûhiyetin ne olmadığından ziyade ne olduğu anlatılır. Bu açıdan, mevcut olmak yönüyle Allah, evren ile lafzi bir benzerlik gösterir. Fakat iki mevcudun, mevcudiyetlerinin hâdis-kadim olmak açısından farklı olduğu ifade edilir.³⁵ Vücutlarının vacip ve mümkün oluşları itibarıyla tarafların ayrı olmalarına ek olarak, mümkün varlıkların muhdes, zaruri varlığın ise kadim ve ezeli oluşu, bu ayrımlardan sadece iki tanesidir.

Vâcibu'l-Vücûd olan Allah, kendisi ile ilişkili olarak; eş-Şurâ suresi 11. ayette "*leyse kemislihî şey'un ve huve's-Semîu'l-Basîr*" diyerek, kendisi dışındaki evrenle kendi evreni arasına bir ayırım koyar. Bu noktadan sonra âleme ilişkin vahyin kurduğu her cümlenin anlamı, Allah'ın evreninde durumun âlemde olandan daha farklı olduğu anlamındadır. Zira O, hâdis olan evrenden farklıdır. Âlemden ayrı ve ondan farklı olan Allah'ın, âlemine ilişkin yargılar farklılık gösterecektir. Matematiksel olarak bu ilişkide âlem (A) ise tanrısal evren (A') dir. Buna göre içinde yaşadığımız âleme ilişkin kurduğumuz hiçbir cümle tanrısal evren için doğru kabul edilemez. Çünkü söz konusu ayette Allah her açıdan âlemden ayrı ve ona benzemeyen olarak kendini takdim eder.

Sözü edilen bu fark yüzünden, şâhid olunan âleme ilişkin yargıların, Allah'ın evreni olan gâibe delâleti sorunludur. Çünkü tarafların birbirine müteakiliyetleri yoktur. Gâib âlem ile görünen âlem arasındaki bu fark, Allah'a ilişkin yargılarımızda daha temkinli olunması gerektiğini telkin eder. Kelamcılar da aynı temkinin gereği olarak *delâletu's-şâhid ale'l-gâib* bir değerlendirme yöntemi olarak zaman zaman kullanmış olmalarına karşın, şâhidin gâibe delâletini kesinliği açısından sorunlu bulmuşlardır.³⁶

³⁵ Ebu Mansur el-Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, thk. Bekir Topaloğlu- Muhammed Aruçi (İstanbul-Beyrut: Daru Sadr-Mektebetu'l-İrşad, 2010), 76.

³⁶ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 76.

Müslüman gelenekte bir bütün olarak el-Esmâü'l-Hüsnânın Allah'a delâlet ettiği düşünölmüş, bu isimlerinin bazılarının Allah'ın zâtına, bazılarının O'nun sıfatlarına; diğere bazılarının da Allah'ın fiillerine delâlet ettiği varsayılmıştır.³⁷ Öte yandan Kur'an'ın indiğı zeminde konuya ilişkin yanlış uygulamaların bu mesajın temel zeminini oluşturduğu varsayılarak, Müslüman geleneğın teolojik yönelimlerinin "ilhâd"³⁸ kavramı ekseninde sapma endişelerince belirlendiğı de hesap dışı tutulmamıştır.³⁹

Son olarak el-Esmâü'l-Hüsnâ'ya ilişkin ayetlerden; Müslüman gelenek, Allah'a nispet edilen isimlerin ondan başkasına nispet edilmemesi gerektiğine, O'na şanına uygun olmayan nispetlerin yapılamayacağına kanidir. Buna ek olarak manası bilinmeyen ya da manasız lafızların ise isim olarak Allah'a nispet edilemeyeceğı düşüncesi ileri sürölmüştür.

5. Tevkîfilik-Kıyasîlik Tartışmasında Kelamcıların Tutumları

el-Esmâü'l-Hüsnâ konusunda Müslüman gelenek;

1. Kur'an'da kullanılan dolayısıyla dinin izin verdiğı isimler,
2. Tenzih ilkesi ile çeliştiğı için, dinin kullanılmasına izin vermediğı dolayısıyla Allah hakkında kullanılmasını yasakladığı isimler,
3. Anlam itibarıyla tenzih ile çelişmeyen, fakat nasslarda Allah'a nispet edilmediğı halde anlamları itibarıyla Allah'ın zâtına nispet edilmesine mani bir durumu olmayan isimler şeklinde bir tasnif yapılır.

el-Esmâü'l-Hüsnâ'nın tevkîfi olduğunu savunan bilginler "Kur'an'da kullanılan dolayısıyla dinin izin verdiğı isimler" konusunda uzlaşa içerisinde olmuş, fakat tasnifin diğere unsurlarını kullanmaktan imtina etmişlerdir. el-Esmâü'l-Hüsnâ'nın kıyasî olduğunu düşünenler ise tenzih ve takdis ilkesi ile çelişmeyen, makul her türlü kullanıma açık olmuş bu yönüyle daha esnek bir görünüm sergilemişlerdir.

Allah'ın isimlerinin tevkîfi mi yoksa kıyasî mi olduğu tartışması, dilin tevkîfi mi yoksa kıyasî mi olduğu tartışmasının bir parçasıdır. Biri ile ilgili olan yargımız öteki açısından da belirleyici olacaktır. Fakat Allah'ın isimlerinin konumu, ana tartışmaya nispetle fer'î bir nitelik arz eder. Bu yüzden ana tartışmada konuya ilişkin temel önermeler ve ulaşılan sonuç, alt başlığa ilişkin tartışmayı da şekillendirecek ve sonuçlandıracaktır. Dilde tevkîfilik, dilin söz

³⁷ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Usulü'd-din* (İstanbul: Matbatu'd-devliyye, 1928), 121,122.

³⁸ el-A'râf 7/180.

³⁹ Özler, "İlahi Sifat ve İsimleri Tespitte Yöntem", 65-79.

varlığı bakımından bizzat Allah tarafından Hz. Âdem'e vahiy ile verildiğini varsayar, dilin tanrı kökenli oluşunu savunur. Allah'ın Âdem'e öğrettiği dilin onun çocuklarına intikal ettiğini ifade eden bir anlayışı temsil eder.

Kelamcılar arasında dilin tevkîfî olduğu iddiasını dile getiren ilk kişinin Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (öl. 324/935-36) olduğu, Kâdî Abdulcebbâr'a (öl. 415/1025) dayanılarak iddia edilmiştir.⁴⁰ Senaryoya göre Eş'arî'nin Mu'tezile'den ayrılmasında bardağı taşıran damla, Ebu Ali el-Cubbâî'nin (öl. 303/916) esmâ konusundaki kıyasîlik tavrına karşı, Eş'arî'nin tevkîflik tavrıdır bile denilebilir.⁴¹

Koloğlu, Cubbaîlerin kelam sisteminde, Ebu Haşim'in (öl. 321/933) Mu'tezile'nin Basra kolu içinde ara bir tavır takındığının tarihte tespit edildiğini aktarır.⁴² Cubbaîler'in konuya yaklaşımlarını bir tezin sınırları içinde oldukça detaylı ele alan Koloğlu, anlatısını zengin kaynaklara dayandırır, Allah'a onların hangi isimleri nispet ettikleri hangilerini de hangi gerekçelerle nispet etmekten kaçındıklarını not eder. Özellikle Ebu Ali'ye ilişkin tespit ettikleri, konuya ilişkin altı çizilmesi icap eden noktalardandır.⁴³ Ona göre; Ebu Ali'nin de temsilcisi olduğu Mu'tezile'nin Basra ekolünün kabul ettiği görüş, isimlerin kıyasî olduğu, bu konuda esas alınacak şey akıl ve kıyastır. Akıl, bir lafzın manasının Allah hakkında sabit olduğunu düşünür. Dolayısıyla aklın karar verdiği şey ile Allah'ı isimlendirmek caizdir. Bu yaklaşıma göre Allah'ın fiillerinden hareketle türetilecek her isim Allah'a ad olarak verilebilir, bu kullanımda nasstan bir delilin bulunması da gerekmez. Aklın gerektirdiği isimlerin Allah'a verilmesinin önündeki yegâne engel makul olmaması ve tenzihe uygun olmamasıdır. Bunun dışında aklın gerektirdiği her isminin Allah'a verilmesi icap eder.⁴⁴ Ebu Ali el-Cubbaî Allah'a kullarının arzularına karşılık veren, isteklerini cevapsız bırakmayan anlamıyla “mutîen li abdihi”, anlamıyla “mutî” olarak isimlendirilebileceğini iddia etmiştir.⁴⁵

Buna karşın Bağdat ekolü *tevkîfî* bir yaklaşımın temsilcisi olmuştur. Onlara göre Allah'ın isimleri konusunda aklın herhangi bir fonksiyonu yoktur. Akıl her ne kadar Allah'a verilen ismin

⁴⁰ Hamdullah Arvas, “Kelâm'da ‘Ta’lîm-i Esmâ’: Dil Teorileri Bağlamında İlâhî Mânaların İsimlendirilmesi Meselesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* 18/2 (2020), 500-538.

⁴¹ Orhan Ş. Koloğlu, *Cübbâîlerin Kelam Sistemi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 100, 101.

⁴² Orhan Ş. Koloğlu, *Cübbâîlerin Kelam Sistemi*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 230.

⁴³ Çalışmada zengin bir kaynakça, esnek bir yorum diline sahip Koloğlu'nun basılı eserini alma fırsatı bulamayanların, ulusal tez ajansı üzerinden çalışmaya ücretsiz ulaşabilmeleri amacıyla, çalışmanın doktora tez versiyonuna da yer verilmiştir. Cubbaîler'in konuya ilişkin spekülâtif varsayımları ve teolojik kabulleri için bk. Koloğlu, *Cübbâîlerin Kelam Sistemi*, 229- 248.

⁴⁴ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslamiyyîn*, nşr. Hellmut Ritter (Wiesbaden: Steiner Verlag GmbH, 1980), 524, 525.

⁴⁵ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firâk* thk. Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1995), 183.

manasının uygun olup olmadığına delalet etse bile, nassın ispat etmediği bir ismin Allah hakkında kullanılması bu ekolde caiz değildir. Bu hususta kıyasın da yapılamayacağı kanaatindedirler.⁴⁶ Arif ismini, Âlim ismi ile sinonim kabul ettikleri halde, Allah kendisine Âlim ismini nispet etmiş, fakat Arif ismini ise nispet etmemiştir. Kıyası isimlendirmede makul kabul etmedikleri için onlara göre Allah'a Arif ismi nispet edilemez. Oysa Arif'i nispet etmek de makul olmasına rağmen, hakkında nas olmadığı için onlar bu ismi Allah'a nispet etmemişlerdir. Âlim anlamına gelen âkîl ve fehim için de durum farklı olmamıştır. Onlar "Âlim" ismini Allah'a nispet etmiş olmalarına karşın, diğer ikisinin nassda Allah'a nispet edildiklerine ilişkin delil olmadığı gerekçesiyle, onlar bunu reddetmişlerdir.⁴⁷

Bu ekolün son büyük imamı Kâdî Abdulcebbâr, Basra ekolüne mensuptur dolayısıyla yaklaşımı da kıyasî kurama uygundur. Abdulkerim Osman'ın, *Nazariyyetü't-teklif* adlı çalışmasında tespit ettiği üzere; Kâdî, esmâ tespitinde kıyasidir. Dolayısıyla, isimlendirmede nassın delâletini değil aklın delâletini ölçü alır. Onun değerlendirmesinde nass ise kendisine kıyas yapılandır.⁴⁸

Gazzâlî'ye göre "isim müsemmaya delâlet eden lafızdır" ifadesiyle, isimden beklenen şeyin isimlendirilene delâlet etmesi olduğunu söyler. Ona göre sıfat, varlığa delâlet etmek dışında, nitelediği varlığa ilişkin detaya da kaynaklık etmektedir. Bu yüzden Gazzâlî, Allah'a nispet edilen isimler ve sıfatlar arasında bir ayrım yapmayı önerir.⁴⁹ Bu varsayımın gereği olarak "Zeyd" ismini taşıyan biri, illa bu kavramın taşıdığı anlamları kendinde bulundurması ve taşıması gerekmez. Bu kişiden Zeyd kavramının taşıdığı anlamı bir haslet olarak kendisinde bulundurması da beklenmez. Ancak, bir kişiyi belirli sıfatlarla nitelendirdiğimizde "kısa boylu", "şişman", "esmer tenli" vb. söz konusu şahsı sıfatlandırmış oluruz. İsimlendirmenin aksine söz konusu niteliklerin, bu sıfatları kendisine yüklediğimiz kişi tarafından taşınmasını bekleriz, tavrı takınır.⁵⁰

Allah'a nispet edilen niteliklerin O'nun kutsiyetine yakışan, tenzihe zarar vermeyen nitelikler olmasına⁵¹ ek olarak, onun hakkında gerçeği ifade etmesi gerektiği konusunda

⁴⁶ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyîn*, 525.

⁴⁷ Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyîn*, 525.

⁴⁸ el-Hamedânî Kâdî Abdulcebbâr, *el-Muğnî*, thk. Mustafa Hilmî, Ebu'l-Vefâ el-Gânimî (Kâhire: Mektebetü'n-Nahdâ, 1962), 20/2, 186, vd.

⁴⁹ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, 173.

⁵⁰ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, 173.

⁵¹ el-Mustehzî, el-Mâkir, gibi nispetler, Allah'ın kendisine nispet ettiği fiillerden istidlal edilerek nass kaynaklı olmasına karşın, Allah'a nispet edilemezler. Buradaki ölçü tazimi ve takdisi ihlal eden nispetlerin bir ilke olarak Allah'a yapılamayacağıdır. Bu yorum Taftâzânî'ye nispet edilmiş ve ondan aktarılmıştır. bk. Özler, "İlahi Sıfat ve İsimleri Tespitte Yöntem" 65-79.

Müslüman gelenek dikkatli davranmıştır.⁵² Fakat isimler için bu durumun her zaman aynı kesinlikte olduğu şüphelidir.⁵³

Allah'a nispet edilen isim ve sıfatlara ilişkin olarak Eş'arî gelenek tevkîfîlik temelinde tavır takınılır.⁵⁴ Söz konusu ekolün bu yöndeki söylemi literatür tarafından kaydedilmiştir. Fakat onların konuya ilişkin geniş uzlaşi zeminlerine karşın ihtilaf ettikleri alanlar da yok değildir. Bâkîllânî'nin (öl. 403/1013) daha esnek tavrı, konuya ilişkin literatüre yansıdığı kadarıyla ulema tarafından bilinir. Öte yandan Gazzâlî, teolojik bir tavır olarak, lafzın delalet ettiği mana Allah hakkında sabit ise yani kullanılan vasıf Allah'ın şanına uygun, zatında bir noksanlık meydana getirmiyorsa övgü içeriyorsa, bu lafızla Allah'ı vafsetmek, bu kullanıma ilişkin nass ister bulunsun isterse bulunmasın, caizdir, görüşünü savunur. Kıyasîlik hissi uyandıran bu ifadeler, Gazzâlî'nin kıyasî olduğunu değil, icmâyı delil olarak kullandığını ortaya koyar.⁵⁵

Mu'tezile⁵⁶ ve Kerrâmiyye'nin Allah'a nispet edilen isim ve sıfatların kıyasî olduğu görüşünü savunduklarını ise Eş'arî bir kelamcı olan Cürcânî (öl. 816/1413) aktarır.⁵⁷ O bu aktarımda kendisinin durduğu yerin tevkîfîlik olduğuna da eş zamanlı olarak vurgu yapar. Râzî ise isimlerin çokluğunun müsemmanın teklîğine gölge düşüremeyeceği açısından konuyu ele alır.⁵⁸ O da tevkîfî bir tavır takınılır. Eş'ari ekol genel hatları ile Allah'ın isimleri konusunda nassın Allah'a nispet ettikleri ile yetinme eğilimi gösterir. Bu onların tevkîfî olduklarına ilişkin bir değerlendirmeye kaynaklık eder.

Fıkhi olarak Mâlikî, akaîdde ise Eş'arî olan Bâkîllânî, tevkîfîlik ile kıyasîlik arasında bir uzlaşi arayışındadır. O, aklın delalet ettiği isim ve sıfatın Allah'a nispet edilebilmesi için, sözü edilen sıfat ve ismin "O'nun kutsiyetine zarar vermemesini, Allah'ın ulûhiyetine yakışmayan bir anlam çağrıştırmaması" gerektiğini ileri sürerek sanki akla bir sorumluluk yüklemiş görünür.⁵⁹ O bu vurgusuyla ekolün genel söyleminden de ayrılmış ve gelenekçe yadırganmıştır.

⁵² Özler, "İlahi Sıfat ve İsimleri Tespitte Yöntem" 65-79; Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*, 174, 175.

⁵³ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*, 173- 175.

⁵⁴ Ebu'l-Hasan Eş'arî, *Kitâbu'l-Lum'a fi'r-reddi alâ ehl-i'z-zeyğ ve'l-bid'a*, nşr. Hammûde Zeki Gurâbe (Matbaatu Mısır Şeriketi Musaheme Mısriye, 1955), 25, 26; İbn Fûrek, *Mucerredu ma'kâlâtî's-Şeyh Ebi'l-Hasan el-Eş'arî*, thk. Ahmed Abdürrahîm es-Sâyih (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 1425), 42.

⁵⁵ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*, 231-236

⁵⁶ Muhtemelen Basra kolu kastedilerek böyle bir iddiada bulunulmuştur. Zira Bağdat ekolünün tevkîfî bir tavır takındığı tespit edilmiş ve çalışmamızın kendi bütünlüğünde literatüre atıfla ifade edilmiştir.

⁵⁷ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-mevâkıf*, çev. Ömer Türker (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015), 3/366; el-Bekrî, "Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîfîliği veya Kıyasîliği Hakkında Metodolojik Bir Çalışma", 81-113.

⁵⁸ Fahu'd-din er-Râzî, *Levâmu'l-beyyinât fi şerhi Esmâillehi ve sıfat* (Kahire: El-Matbâtu's-Şerefiyye, 1323), 25.

⁵⁹ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsnâ*, 173.

Ona göre söz konusu özellikleri taşıyan her isim ve sıfatın vahiy ile bildirilmiş olması ile bildirilmemiş olması arasında bir fark görülmeksizin Allah'a nispetinde mahzur görülmemiştir.

Bu yöntemin bir gereği olarak Allah hakkında *Âlim* denilmesi şer'in delâleti ile onaylandığı halde; O'na *Ârif* denilmesi bir öğrenme faaliyeti ve olgunlaşma ifade ettiği için onay görmemiştir. Bu ilim ile marifet arasındaki farktan kaynaklanmış, marifetin sonradan edinilmesi O'na *Ârif* denilmesinin mahzurlu görülmesine; dolayısıyla tecviz edilmemesine neden olmuştur.⁶⁰ Aynı tavır hem Bağdât Mu'tezile'sinin hem de Eş'arî ekolün ortak tavrı olması teolojik tutum birliği açısından önemlidir.

Eş'arî gelenek, Allah'a nispet edilecek isim ve sıfatların tevkîfî olduğu, kıyasî olmadığı konusunda bir çerçeve belirlemiş olsa bile Bâkkılânî gibi bazı kelamcılar kıyasî değerlendirmeyi de tamamen dışlamayan bir yaklaşım içinde bulunmuşlardır.⁶¹ Onlara göre yaygın olan anlayışa göre tevkîfî olarak Allah'a 99 isim nispet edilmiştir.⁶² Gazzâlî, Eş'arî gelenekte Allah'a nispet edilecek isimler konusundaki genel kanaatin, tevkîfîlik olduğunu ifade ederken kendisinin de bu geleneğin takipçilerinden olduğunu ima eder.⁶³

Mâtürîdî'nin Allah'ın isimleri hususunda tevkîfîliği benimsediği varsayılır. *Te'vilâtu'l-Kur'ân* adlı tefsirinde, doksan ilâhî ismin izahına yer verdiği ve bunların naslarda yer alan isimler olduğu tespit edilmiştir.⁶⁴ Mâtürîdî ekole mensup âlimlerden Ebu İshâk es-Saffâr'ın esmâ-i ilâhiyye konusundaki tavrı da bu yöndedir. Ona göre kavramlar dilde vazolundukları mânalar üzere yorumlanırlar. Bu yüzden kavramların etimolojik kökenlerine odaklanan bir yaklaşım göstermiş ve Mâtürîdî ekolün de tevkîfî anlayıştan yana bir tutum sergilediğini ortaya koymuştur. Saffâr'ın tefsir yönteminin Allah'ın isimlerini merkeze alan bir yaklaşım olduğu da ifade edildiği için, onun ekol içindeki tavrı özel bir önem kazanmıştır.⁶⁵ Tevkîfîlik yönünde daha katı bir tavır sergilemiş olsalar bile, bu durum Mâtürîdî ekolün kıyasî anlayışa tümüyle kapalı olduğu anlamına gelmez. Öte yandan bu ifade ekol içinde homojen bir yapının var olduğu anlamına da gelmez.

⁶⁰ Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkif*, 3/366; Eş'arî, *Makalatu'l-İslamiyyîn*, 525.

⁶¹ Koloğlu, "Esmâ-i Hüsnâ'da Tevkîfîlik-Kıyasîlik Problemi: Fahreddîn er-Râzî Örneği", 231-251.

⁶² Cürçânî, *Şerhu'l-mevâkif*, 3/366, 368.

⁶³ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, 173.

⁶⁴ Hümeýra Sevgülü Hacıbrahimoğlu, *Ebü İshak es-Saffârın Esmâ-i Hüsnâ Yorumu Çerçevesinde Kelâmî Görüşleri*, 51.

⁶⁵ Sevgülü Hacıbrahimoğlu, *Ebü İshak es-Saffârın Esmâ-i Hüsnâ yorumu çerçevesinde kelâmî görüşleri*, 341-374.

Söz konusu ekolün önemli bilginlerinden Neseffî'ye (öl. 508/1115) göre, İsimlendirmeler hususunda doğru olan tavır, şeriatın bildirdiği ile yetinmektir. Zira aklın imkânına göre hareket edilirse Allah'a nispet edeceğimiz lafızlar çoğalacaktır. Çünkü makuller alanı nassın alanından daha geniştir. Oysa biz akıl açısından makul olanların hiçbirini Allah'a isim olarak vermiyoruz. Çünkü akla göre hareket etmemizi gerektiren ne Kur'an'da ne sünnette nass olmadığı gibi konuya ilişkin icmâ'da bir delil de yoktur. O halde, bu konuda akla göre hareket etmekten sakınarak, Aklın onayladığı isimleri Allah'a nispet etmekten kaçınmak gerekir telkini yapar.⁶⁶ Görüldüğü kadarıyla bir sıhhat ölçüsü olarak değil fakat bir veri tespiti olarak denilebilir ki Allah'ın isimleri ile alakalı Mâtûrîdî âlimler benzerlerine nispetle tevkîflik sınırlarına daha fazla riayet ediyor görünürler.

İslam geleneğinde Esmâ-i İlahiye'nin tevkîfliği ve kıyasîliği dışında, esmânın tasnif ve değerlendirmesinde de ekoller arasında bir etkileşimin olduğu söylenebilir.⁶⁷ Bazı tasniflerin farklı ekoller tarafından modellendiği ve bilginin farklı ekoller arasında nasıl yayıldığını görmemize imkân verdiği de bu bağlamda söylenebilir.⁶⁸ Halîmî'nin (öl. 403/1012) çalışmalarında tabiatın Allah'tan bağımsız bir şekilde kendi varlığını idame ettirdiği iddiasındaki tabiatçı filozofları tenkit etmek amacıyla esmayı araçsallaştırmakta olduğu söylenmiştir.⁶⁹

Esmâ ve sıfatın tevkîfî olduğunu savunan dilciler arasında Allah'a nispet edilen lafızların câmid özel isimler olduğu ve bunların müştaklarına ayrılmayacaklarını söyleyenler olmuştur. Onlardan bir kısmı, *Cevvâd'* isminin Allah'a nispetini onaylamış olmalarına karşın, aynı anlamı ifade eden, *Sehi* kavramının Allah'a nispetini ise şeriatın bu yönde bir kullanımı olmadığı gerekçesi ile reddederler.⁷⁰

Allah isminin kökenine ve bunların müştak olup olamadığına ilişkin, özellikle gramer bilginlerinin farklı değerlendirmeleri olmuştur.⁷¹ Bu değerlendirmeler teologların konuyu tartışma biçimlerini ve argümanlarını da belirleyen bir nitelik arz etmiştir. Çünkü dildeki

⁶⁶ Ebu Muîn Neseffî, *Tabsiratü'l-edille fi usulî'd-din*, thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004), 1/171-176.

⁶⁷ Ebu Abdullah el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*, nşr. Hilmi M. Fûde (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1399), 1/188-210.

⁶⁸ el-Halîmî, *el-Minhâc fi şu'abi'l-îmân*, 1/188-210.

⁶⁹ Hacıbrahimoglu, "Mâtûrîdî Âlimi Ebû İshâk es-Saffâr'ın Esmâ-i Hüsnâya Dayanan Kelâm Anlayışı", 341-374.

⁷⁰ el-Bekrî, "Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîfliği veya Kıyasîliği Hakkında Metodolojik Bir Çalışma", 81-113.

⁷¹ İbrahim Yıldız, "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2015), 33-64; Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, 27- 65.

kullanım teologların iddialarına kaynaklık etmektedir.⁷² Fakat bazı durumlarda ise dilciler teologların algılarından faydalanmışlardır. Bu bağlamda Zeccâc, *rahman* ve *rahim* isimlerine ilişkin müfessirlerin algılarını kendi algısına zemin ve olarak kullanır.⁷³

Teolojik bir algıya kaynak olarak “Allah, yüce sıfatlar ile muttasıftır”⁷⁴ şeklinde kendine ilişkin bildirimde bulunmaktadır. Bu ifade hem Allah'ın çok sayıda sıfat ve isminin olduğunu ifade eder ki bu durum O'na farklı nispetlerin yapılmasını olası kılmıştır. Kur'an buna ek olarak, “İster *Allah* diye O'nu anın, isterse *Rahman* diye tesbih edin, hangisiyle O'na yakarırsanız yakarın, biliniz ki en güzel isimler O'nundur”⁷⁵ anlamındaki ayet İslam kültür geleneğinde bir müsemmaya birden fazla ismin nispet edilebileceği yönünde bir anlayışın gelişmesine imkân vermiş ve söz konusu algı ise soruna ilişkin felsefi spekülasyon yapma olanağı sağlamıştır.

Sonuç olarak Müslüman geleneğin isimler konusunda tevkîfliğini dışa vurur bir surette; kıyasîlik (Basra) Mutezilesi ve Kerrâmiye tarafından benimsendiği varsayılmıştır. Öte yandan Hanbelî âlim Ebu Yâlâ el-Ferrâ' ve Eş'arî âlim Bâkılânî' hakkında kıyasîdir şeklinde yaygın bir kanaat vardır.⁷⁶ Fakat ekolünden kısmen farklı olsa bile Bakılânî'nin kıyasî olduğunu söylemek oldukça zordur.

6.Tevkîfilik-Kıyasîlik Tartışmasının Kaynak ve Nedenleri

İslam düşünce tarihinde Allah'ın isim ve sıfatlarının tevkîfliği-kıyasîliği tartışmaları çoğu zaman Allah hakkında konuşmak ve Allah'a dua etme ile bağlantılı gündeme gelmiştir. İslam âlimlerinin konuya ilişkin en temel sorunlarından biri; Kur'an'ın, Allah'a nispet ettiği isim ve sıfatların O'na nispet edileceklerin tümü olup olmadığına ilişkin bir tartışmadır. Buna göre Kur'an'ın ortaya koyduğu şey, bir model olarak anlaşılmalı ve O'na nispet edilmek istenen diğer isimlerin de Kur'an'ın ortaya koyduğu modele kıyas edilerek, alanda bir genişlemeye mi gidilmelidir? Yoksa Kur'an, Allah'a nispet edilebileceklerin tümünü mü ifade etmektedir. O'nun ortaya koyduğu model bu konudaki nihai sonu ifade eder deyip durmak mı icap eder (?) konusunda tereddütleri ortaya çıkarmıştır. İki bakış açısı arasındaki gerilim Müslüman geleneğin isimler konusundaki tutumunu şekillendirmiştir. Şayet Kur'an'da Allah'a nispet edilen isim ve sıfatlar, O'na nispet edileceklerin tümünü ifade ediyor deniliyorsa buna bir

⁷² Yıldız, “Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsnâ ve Besmele Hakkında İki Eseri”, 33-64.

⁷³ Zeccâc, *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsnâ*, 28.

⁷⁴ en-Nahl 16/60; er-Rûm 30/27.

⁷⁵ el-İsra 17/110.

⁷⁶ Koloğlu, *Cübbâilerin Kelam Sistemi*, 234.

eklemede bulunma imkân ve ihtimali yoktur. Bu durumda yapılabilecek olan; Kur'an'da ifade edileni olduğu hal üzere onaylamaktır. Çünkü zâtı hakkında bilgimiz olmayan Allah'a dair, vahiy kaynaklı bilgiler ile sınırlı bir dağarcığa sahibiz. Bu yönüyle Allah hakkında tasavvur ve düşüncemizin ilk kaynağı, O'nun kendi kelamı olan Kur'an'dır. Çünkü konuya ilişkin Müslüman gelenekteki temel kabul; Allah'ın zâtını, kendi lisanı ile en doğru bir şekilde tavsif ettiği'dir. Allah'ın beşere kendisini tanıttığı vahiy, akla kaynaklık ederek, ona ihtiyaç duyduğu yol ve yöntemi bir bütün olarak insana öğretmiştir. Zira teolojik olarak vahyin olası kılmadığı bir yol ile Allah hakkında konuşmak bir sorundur ve bu sorunun en sağlıklı çözümü, Allah'ı, kendisini sunduğu şekilde bilmektir. Bunun dışındaki her varsayımın ise eksik ve kusurlu olması muhtemeldir. Vahiy; Allah'ı eşsiz, mutlak, benzersiz, yüce zât olarak nitelemiştir. Allah'ın, zâtı itibarıyla, insan anlayışını aştığı, dolayısıyla O'nun mahiyetinin insan tarafından kavranamayacağı teolojik bir ilke olarak İslam dindarlığında kabul edilmiştir. Buna göre Allah'a ait isimler ve sıfatlar beşerin zihin dünyasında bir Allah tasavvuruna zemin teşkil eder. Allah'ın âlem için ne ifade ettiğinin izdüşümlerini birey ancak Allah'ın isimleri, sıfatları ve fiilleri vasıtasıyla bilir.

Konuya ilişkin diğer bir temel ilke ise Allah'ın kemâl sıfatlar ile muttasıf olduğudur.⁷⁷ Bu farkındalık evrendeki kusurlu algıları ve varlıktaki eksiklikleri Allah üzerinden değil, çevresel faktörler üzerinden yoruma imkân vermesi içindir. Felsefi bir kabul olarak bu Allah'a kötüyü, kusurluyu, eksiği nispet etmeyi engelleyecek teolojik bir bariyerdir. Bu bağlamda İslam geleneğinin Allah hakkındaki en temel kabullerinden biri; *Allah'ın kavranamayacağını farkına varmak, insanın buna güç yetiremeyeceğini bilmektir.*⁷⁸ İnsan açısından bir bilinmez olan Allah'ın hakkında bilgi vermediği, bir şeyi Allah hakkında varsaymak ve O'nun hakkında bilmediği şeyleri onaylamak ya da reddetmek, "bilmediği şeyin ardına düşmek" olarak dinen onaylanmamıştır.⁷⁹ Bu durumda yapılması gereken O'nun kendisi hakkında söyledikleri ile yetinmek, daha fazlasını söylemeye yeltenmektense kaçınmaktır. Zira Kur'an "Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme! Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur" buyurur.⁸⁰ Söz konusu ayet, sadece ahlakî bir ilke, değil bir sorumluluk anlayışı ortaya koyar.

⁷⁷ Şadi Eren, "Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın Güzel İsimlerine Mazhariyet", *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 1-14.

⁷⁸ Furat Akdemir, "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 1581-1609.

⁷⁹ el-A'râf 7/33.

⁸⁰ el-İsrâ 17/36.

Kur'an'da Allah hakkında kullanılan *el-Esmâü'l-Hüsna*, Allah'ın varlıklar âlemi ile ilişkisini ortaya koyduğu varsayılır. Fakat Müslüman geleneğe isimlerinin sayısı konusunda ortak bir görüş bulunmamaktadır. Özellikle bazı rivayetlerde bunların sayısının sonsuz olduğu da söylenmiştir.⁸¹ Fakat bu konuda en yaygın görüş, O'nun 99 ismi olduğudur. Öte yandan İslam âlimleri, Allah'a ait isim ve sıfatlar hakkında farklı yorumlar ve sınıflamalar yapılmıştır. Fakat Allah'ın zâtı İslam düşünce tarihinde tartışmaya konu edilmemiştir. Allah'ın mukaddes isimlerinden, beşer olan sair varlıklar için isimler türetmek ve onlar için kullanmak da İslam geleneğinde onaylanmamıştır. Allah'a nisbet edilen isimler kul anlamındaki *abd* nispeti ile birlikte ancak Allah dışındaki sair mahlûkata nispet edilebilir. Abdu's-Samed, Abdu'l-Kâdir, Abdu'r-Rezzâk vb. gibi kullanımların daha uygun olduğu düşünülmüştür.⁸² Allah'ın isimlerini sair yaratılmışların niteliklerine benzetmek; Allah'ın isim ve sıfatlarını yaratılmışların özellikleri ile ifade etmeye kalkışmak da İslam geleneğinde mahzurlu görülmüş ve tartışmalara konu olmuştur. Mâturîdî, lafızlardaki benzerliğin bir benzeşmeye kaynaklık edemeyeceğini, asıl olanın mana ve mahiyet olduğu vurgusuyla Allah ile sair varlıklar arasındaki benzerlik varsayımını reddeder.⁸³ Ona göre Allah'a nispet edilen tüm isimlerin ve sıfatların kaynağı vahiydir. Allah kendini, zâtına nispet ettiği isimlerle gerçek manada isimlendirmiş, varlığını nitelediği sıfatlarla da hakikaten vasıflandırmıştır.⁸⁴ “Sair şeylere benzemeyen “Şey” olan Allah, Müslüman geleneğin Allah'a ilişkin temel kabulleri arasındadır. Bu teolojik sunumda hem Allah'ın varlığı ispat edilirken hem de sair varlığa benzememesi yönüyle tenzih edilir.⁸⁵

Gelinen noktada İsrâ suresi 110. Ayette ifade edilen “O'na ister *Allah* diye yakarın ister *Rahman* diye yakarın. Hangisiyle yakarırsanız yakarın, en güzel isimler O'nundur.” anlayışı İslam kültür geleneğinde bir müsemmaya birden fazla isim ve nispetin verilmesi imkânını vermiştir. Aynı ayet O'na nispet edilen isimlerin belirli standartları taşıması gerektiğini de temin etmiş olur. En güzel isimlerin Allah'a ait olduğu ifadesi estetik bir kaygıdan ziyade tenzihe dayalı bir kaygıyı dile getirmeyi amaçlar görünür. Söz konusu isimler kuramı, insana ilahî isim ve sıfatlar vasıtasıyla, hayatın her evresinde Allah ile irtibat kurma imkânı da verir. İnsanın, Allah-âlem ilişkisini anlamasında el-Esmâü'l-Hüsna'nın önemli işlevi, evrenin bir

⁸¹ Dilek, “Hadislerde el-Esmâü'l-Hüsna”, 77-94.

⁸² Eren, “Kur'an'da Esmâ-i Hüsna: Allah'ın Güzel İsimlerine Mazhariyet”, 1-14.

⁸³ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 89-91.

⁸⁴ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 108,109.

⁸⁵ Mâturîdî, *Kitâbu't-tevhîd*, 89.

parçası olan insanın Allah-insan ilişkisini algılamasında da önemli bir görev üstlenir. İnsanlık el-Esmâü'l-Hüsna bağı sayesinde, pagan geleneğinde ancak ayrı ayrı tanrılar üzerinden sağlanan olanakları, söz konusu nispetler sayesinde Allah ile sağlayabilecek bir imkâna kavuşur.

Marifetullah konusunda da el-Esmâü'l-Hüsna, insan için mümkün olan en yüksek imkânı sunar.⁸⁶ Zira insanın Allah'a ilişkin isim-sıfat ve fiillerden başka direkt bilgi edinme imkânı da yoktur. Ve bu bilgilerin kaynağı peygamberin temsil ettiği vahiy yoluyladır. Vahyin batini de olabilen farklı yorumları, Müslüman gelenekte konuya ilişkin panteist bakış açılarını da ortaya çıkarmıştır. Allah'a nispet edilen isimler tarihin bir diliminden sonra gelenekte farklı yorum ve tahlillere tabi tutulmak istenmiştir.⁸⁷ Osmanlı coğrafyasında da izlerine rastlanılan vahdet-i vücudçu anlayış, esmâ algısında da bir değişimi tetiklemiştir.⁸⁸ Buna göre mutlaklığı açısından Allah'a herhangi bir nispetin yapılamayacağı, fakat Allah'ın evrenle ilişkisinin anlamlandırılabilmesi için ona isim ve sıfatlar nispet edilmesi gerektiği iddia edilmiştir.⁸⁹ Söz konusu nispetlerde, evrenin Allah'ın eseri olduğu varsayılmıştır.

Osmanlı tarihi ve coğrafyasına mensup bir âlim olan Kemalpaşazâde (öl. 940/1534) de Allah'ın isimlerini konu edinen bir çalışma yapar.⁹⁰ O, kendisinden önce yazmış literatürün değerlendirmesini yaparak geleneği aktarır.⁹¹ *Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye* isimli çalışmasında Kemalpaşazâde; *bir ismin Allah için kullanılması şeriatın iznine bağlıdır* anlayışına tevkîfîlik, *bir ismin Allah için kullanılmasında şeriatın izni gerekmiyor, aklen kıyaslar yaparak fiillerden ve sıfatlardan türetilen bir ismin de Allah için kullanılabilmesi mümkündür* yaklaşımını ise kıyasîlik olarak adlandırır. O, bu sunumu ile dil teorisinin teolojik zeminde nasıl işlerlik kazandığına ilişkin de yol gösterici olur. Bir teolog olarak, Kemalpaşazâde bu veriyi İbn Hâcib adlı bir dil bilgininden aldığını da ifade eder. Buna göre, şayet dil Allah tarafından vaz' edilmiş ise Allah'a nispet edilecek isimler ile ilgili şer'in izni gerekmez, fakat dili vaz' eden insan ise Allah'a nispet edilecek lafızlarda şer'in kullanımına dönülmesi gerektiğini söyler. Onun varsayımına göre bu filolojik tartışmada bireyin durduğu yer neresiyse, esmâ tartışmasında teolojik olarak insanın durduğu yerin de bununla bağlantılı olarak aynı olması gerektiğini

⁸⁶ Paksoy, "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili", 91-111.

⁸⁷ Mehmet Altın, *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili Ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 112- 250.

⁸⁸ Betül Güçlü, "Molla Fenârî'ye Göre Varlıkların Zuhûrunda İlâhî İsimlerin Rolü", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 127-141.

⁸⁹ Güçlü, "Molla Fenârî'ye Göre Varlıkların Zuhûrunda İlâhî İsimlerin Rolü", 127-141.

⁹⁰ İbn Kemâl, "*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*", ed. Hamza Bekri, 5/473- 509", *Mecmû'u Resâil-i-'Allâme İbn Kemâl Bâşâ* (İstanbul: Dâru'l-lubâb li'd-dirâsât ve't-turâs, 2018).

⁹¹ İbn Kemâl, "*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*", 5/473- 509.

varsayar.⁹² Bu tespit Allah'a nispet edilen isimlerin belirlenmesinde insanın pozisyonunu, belirlemede anahtar konuma sahiptir. Aksi durumda insanın haddini aşmasına, kendini teolojik olarak tehlikeye atmasına engel oluşturacak bir bariyer yoktur. İslam geleneğinde olumsuz anlam ifade eden lafızları Allah'a nispet etmenin olası olmadığı, bunun Allah'a ancak mecazen nispet edilebileceği varsayılır.⁹³ “Bu bağlamda Allah'a isim olan lafzın, doğru olan bir mefhum için söylenmesi değil, Allah'ın zatına söz konusu lafzın nispet edilmesinin imkânıdır. Rivayetlerde ise Allah için kullanılan 99 ismin Allah'ın zâtına itlak olduğu ve bunda gelenekçe bir problem bulunmadığı, fakat Kur'an'da Allah için kullanılan her ismin O'nun zâtına itlak olunmadığı, bu yüzden de Kur'an'da Allah'ın kendisine nispet ettiği bazı lafızların O'na nispet edilmesinin sorunlu olduğu düşünülür. Zira Kur'an'da Allah'a nispet edilen *müstehzi*, *mâkir*, vb. ifadeler, Allah'a nispet edilmiş olsa bile, ifade ettiği mananın tenzih ve takdise uygun olmaması yüzünden onun zatı için söylenemeyeceği düşünülmüştür.”⁹⁴

Yabancı bir dildeki bazı kavramları etimolojik kökeni ve anlamı itibarıyla Allah lafzının eş anlamlısı olarak kabul edilmesi, uygulamada farklı sorunlar doğurabileceği varsayımıyla gelenekte temkinle karşılanmıştır. Fakat genel bir kültürel tavır olarak aynı dildeki eşanlamlı ifadelerin birbiri yerine kullanılması onaylanmıştır. Lakin bir başka dildeki sinonimlerin birbiri yerine kullanılması Müslüman gelenek tarafından onaylanmaz.⁹⁵ Allah'a başka dillerde nispet edilen lafızların kıyasîlik zemininden beslendiği, konuya ilişkin spekülasyonların ise konuya yeni girdiler sağlama çabasının ürünü olduğu düşünülür.⁹⁶

İslam geleneğinde kullanılan fakat ayet ve hadislerde geçmediği için tevkîfî olmadığı dolayısıyla, Allah'a kıyasî bir yolla nispet edilen “*Vâcibu'l-vücûd*” ve “*Sâniu'l-âlem*” gibi ifadelerin ise Allah hakkında uygun bulunarak kullanılabileceği düşünülür. Allah'ın vasıflandırılmasında şeriatin Allah'a nispet edip etmediğine bakılmaksızın, Allah'ın bu nispetle vasıflandırılabilmesi, fakat bunların Allah'a isim olarak verilemeyeceği varsayılır.⁹⁷ Tüm

⁹² İbn Kemâl, “*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*, 5/494; Kemalpaşazâde'nin bu çalışmada ele aldığı kaynakları, sürdürdüğü teolojik tartışmaları tespit eden bir çalışma için bk. Özkan Tekin, “Allah'ın İsimlerinin Tevkîfîliği Ve Kemalpaşazâde'nin Tartışmadaki Konumu”, *Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2022), 261-277.

⁹³ Beyhâkî, *el-Esmâ ve's-sifât*. thk. Sa'd b. Necdet Ömer (Beyrut: Muessesetu'r-Risâleti Nâşirûn, 2013), 608.

⁹⁴ İbn Kemâl, “*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*, 5/ 493, 494.

⁹⁵ İbn Kemâl, “*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*, 5/ 501.

⁹⁶ Gazzâlî, *el-Maksadü'l-esnâ fî şerhi esmâ'i'llâhi'l-hüsna*, 175, 176; İbn Kemâl, “*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*, 5/ 501, 502.

⁹⁷ İbn Kemâl, “*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*, 5/ 502.

bunların bir gereği olarak Allah'a "*Vâcibü'l-vücûd*" ve "*Sâniü'l-âlem*" nispeti yapılabilir; fakat "*Ya Vâcib el-vücûd*" ve "*Ya Sâni el-âlem*" şeklinde dua ve nida aracı ise yapılamaz.⁹⁸

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve ekolünün, *tevkîf* görüşünü telkin ve terviç ettikleri, gelenekte dile getirilmiştir. İhtiyatı telkin eden bu yaklaşım, konuya ilişkin bir tutunma alanını ifade eder. İslam geleneği diğer ekoller de Allah'ın isimleri konulu bu tartışmayı farklı argümanlar üzerinden sürdürmüş, fakat spekülâtüf tüm bu tartışmalar, rivayetler kümesinin sağladığı verilerin gölgesinde kalmıştır. Zira Müslüman geleneğin temel yaklaşımını söz konusu rivayetler belirlemiştir. Tartışmaya katılmış tüm âlimler, güvenli limanda kalmak, risk almamak yönünde genel bir temayül göstermişlerdir.⁹⁹

Esmâ-i hüsnâ hakkında yazılan şerhler, zihinlerinde nassın belirlediği bir şablon olan ve bunların sayılı olduğu ve sayısının belli olduğunu düşünen akımların temsilcileri tarafından yazılmıştır. İlahi isimlerin kıyasî olduğunu düşünen, dolayısıyla zihinlerinde belirlenmiş bir tablo olmayan âlim grupları ise vahye konu olan isimlerin örneklem ve bir model olduğunu düşündükleri için, el- esmâü'l-Hüsnâ'yı sayan bir eser vücuda getirmemişlerdir.

Allah'ın isimlerinin şerî olduğu, dolayısıyla; bu isimlerin konuldukları / vaz' oldukları hal üzere onaylanması gerektiğini, bunda bir iştikaka gidilemeyeceğini söyleyenler olduğu gibi, iştikak yapmakta ölçünün, söz konusu ismin zâtta bir kusur ya da eksiklik doğurup doğurmaması olduğu yorumunda bulunan âlim grupları da bulunmuştur. Bu noktadaki teolojik kıstas, *iştikakın cevazı değil, isim ve manada bir eksiklik algısının oluşup oluşmadığıdır*. Allah'a yabancı dillerde yapılan nispetin ifade ettiği anlamın teolojik değeri, bu konudaki tartışmaların geleneğe yansımış bir diğeridir. Bu tartışma esmâyla eş anlamlı yabancı ifadelerin de Allah'a nispet edilip edilmemesinin imkânını da ele alır. Müslüman gelenek bu konuda da bir uzlaşa sağlamış görüntüsü vermez.

Sonuç

Allah'ın isimlerinin teolojik anlamı nedir? İslam teolojik geleneğinde el-Esmâü'l-Hüsnâ'yı tartışılır kılan nedenler nelerdir? konulu bu çalışmada, Müslüman gelenek inanca mesnet ararken, söz konusu inancın kitaptan ve sünnetten bir kaynağının olması gerektiği yönündeki temel tezi, konuya ilişkin sorunun kendisini oluşturmuştur. Kur'an'da el- Esmâü'l-

⁹⁸ İbn Kemâl, "*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*", 5/ 502.

⁹⁹ İbn Kemâl, "*Risâle fî beyâni enne Esmâillehi tevkîfiye*", 5/ 505- 509.

Hüsna'ya ilişkin verilen pasajlara ek olarak konuya ilişkin rivayetlerin sağladığı bilgilerin örtüştürülmesi çabası, gelenekte farklı sorunları gündeme getirmiştir. Rivayetlerin sunduğu veriler, ayetlerin imkân tanıdığı yorumlar, âlim gruplarının yönelimlerinde belirleyici olmuştur. Fakat bir bütün olarak geleneğin şekillenmesinde önemli oranda rivayetlerdeki ziyadelerin de belirleyici olduğu görülür. el-Esmâü'l-Hüsna listelerinin hazırlanarak bu isimlerin yorumlanmasında, “kim onların *“tümünü sayar, hıfzeder, ezberlerse...”* gibi ziyadelerin kültürün şekillenmesinde etkisi olduğu söylenebilir.

Allah'ın isimlerinin ezberden ya da değil sayılmasının cennete gitmekte bir araç olarak görülmesi, zikir meclislerinde esmâ zikrini öne çıkarmıştır denilebilir. Farklı ayet grupları ile birlikte düşününce el-Esmâü'l-Hüsna ile ilgili ayetler, söz konusu *esmâ* zikrine kaynaklık eder. Fakat bu isimleri kendinde bulunduran rivayetler, bu zikrin içeriğinin belirlenmesinde başat rol üstlenmiştir denilebilir. Zira söz konusu bu rivayetler olmasaydı, muhtemeldir ki Allah'ın isimleri anlayışlarımız bugünkünden farklı olacaktı.

Kelamcılar, Allah'ın isimlerinin tevkifi olduğunu, fakat sıfatlar için bunun söylenemeyeceği kanısındadırlar. Öte yandan isim müsemmanın aynı mıdır, gayrı mıdır? tartışmasına kelam literatüründe değinilir. Müslüman gelenek ismin birçok olabileceği, fakat müsemmanın (isimlendirilenin) bir olduğu yönünde tevhitçi bir tavır takınır. Bu yaklaşım Allah'a birden fazla ismin nispet edilmesine olanak veren teolojik algıdır. Tevhit ilkesi ile paralel bu yorum, kelamcılar nezdinde genel bir kabul görmüştür. Allah hakkında “şey” denilip denilemeyeceği de kelam geleneğinde Allah'ın isimleri bağlamında tartışılmıştır.

Buna ek olarak dilin kökeni tartışmasına da el-Esmâü'l-Hüsna ile bağlantılı olarak Müslüman gelenekte ilgi duyulmuştur. Bu yönüyle Müslüman gelenekte tartışma filolojik değil teolojiktir. Yani sözü edilen bu filolojik tartışmalar Müslüman dil bilginlerini bu düşünce ufkuna taşımış değildir. Aksine “Allah, Âdem'e isimleri öğretti” teolojik postulatı, Müslüman gelenekte bu anlayışın oluşmasına öncülük etmiştir. Allah'a nispet edilen isimlerin kök kavramlardan türeyip türemediği tartışması, kavramların müştaklarına yönelerek etimolojik çalışmaların yapılması, konuya ilişkin teolojik belirleyiciliğin, tartışmada gramatik belirleyicilikten daha ağır bastığını ima eder.

Müslüman geleneğin varsayımına göre; Allah'a, Kur'an'da nispet edilen lafızların asıl olduğu ve dinde korunması gerektiği dile getirilir. Fakat Allah'ın ulûhiyetine zarar vermeyen ve

Kur'an'da bulunmayan bazı lafızların da O'na nispet edilmesinde çok büyük bir mahzur görülmediği söylenebilir. Müslüman geleneğin bu konudaki esnekliği, göreceli olarak ihtilaf halindeki rivayetlerin sağladığı bir esneklik alanıdır. Kur'an dışı bazı lafızlar ise nitelik olarak Allah'a nispet edilebilir olmalarına karşın, Allah'a isim olarak verilemeyeceği de konu eksenindeki temkinli bir tavır olarak Müslüman gelenekte ortaya konulmuştur. Müslüman gelenekte bu konuda ortaya konulan ikinci bariyer ise "Allah'ın kendisine Kur'an'da nispet etmediği lafızlar, ona nispet edilse bile bunlarla O'na dua edilemeyeceği" yönündeki kanaattir.

el-Esmâü'l-Hüsna'ya ilişkin olarak "yüzden bir eksik" gibi bir vurgunun yapılması 99 sayısını belirgin hale getirme amacı taşıdığı da varsayılmıştır. Arapçada noktaların kullanılmadığı bir dönemin var olduğu hesaba katılınca, yüz eksi bir vurgusunun 99'un 77 ile karışma ihtimaline karşı bir önlem olduğu da düşünülebilir. 99 ile 77'nin benzer şekilde yazılması sebebiyle, sayının 77 değil, 99 olduğunu vurgulamak maksadıyla bu kaydın râviler tarafından metne eklenmiş olduğu düşünülmüştür. Konuya ilişkin bir diğer spekülasyon da hadisteki 99 sayısının sınırlandırıcı değil, "kesretten kinaye" olduğunu söyleyenler de olmuştur. Kelamcıların konuya yaklaşımı ise, sayısının kaç olduğundan ziyade isimlere ilişkin temel hareket noktasının naklî mi yoksa akli mi olduğudur. Konuya ilişkin bir sürü başka spekülasyon yapılmış, hatta esmânın sayısının aslında yüz olduğu da söylenmiştir. Namaz tesbihatının 99 rivayeti üzerinden şekillenmiş olması, gelenek üzerindeki rivayet baskısının hangi noktaya ulaştığını ortaya koyar. "Yaşayan sünnet" algısı üzerinden Müslüman gelenek, halk düzeyinde Allah'ın isimlerinin 99 olduğu yönünde ciddi bir uzlaşma sağlamış, gelenek bu uzlaşmayı tesbihat şekliyle kurumsal bir noktaya da taşımıştır. Esmâ konusunda *halk icmâsı* yapılması, bu anlamıyla önemlidir.

Son olarak; Allah'ın Kur'an'da kendisine nispet ettiği bazı lafızların ona nispet edilmemesi de Müslüman gelenekçe gündeme getirilmiştir. Buna göre; "Allah, ilah olarak kendisine "el-mustehzî, el- mâkir, hâdî'..." nispet etmiştir. Fakat "kul olarak sen O'na sadece güzel isimler nispet etmek ve onlarla O'nu çağırarak zorundasın. Bu yüzden tevhit tenzih ve takdise ilişkin sakıncalı durumlar doğuracak kullanımlardan Allah Kur'an'da kullanmış olsa bile uzak durmalısın" varsayımıyla bazı lafızların ona nispet edilmemesi gerektiği temkinin gereği olarak Müslüman gelenekte telkin edilir.

Kaynakça / Reference

- Akdemir, Furat. "İslâm Düşüncesinde Allah'ın Sıfatlarını Anlama Sorunu". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2020), 1581-1609.
- Altın, Mehmet. *Esmâ-i Hüsnânın Semantik Tahlili ve Geçtiği Âyetlerle İlgisi*. Van: Van Yüzüncü yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Arvas, Hamdullah. "Kelâm'da 'Ta'lîm-i Esmâ': Dil Teorileri Bağlamında İlâhî Mânaların İsimlendirilmesi Meselesi". *Kelam Araştırmaları Dergisi (Kader)* 18/2 (2020), 500-538.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-Emâlî el-mutlakâ* thk. Abdu'l-Mecîd İsmâil es-Selefi. Beyrut-Dimâşk-Ammân: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1995.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-bârî li şerhi Sahihi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru't-Turâs el-'Arabî, 1988.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *el-Fark beyne'l- fırak* thk. Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Mektebetu'l-asriyye, 1995.
- Bağdâdî, Abdulkâhir. *Usulû'd-din*. İstanbul: Matbaatu'd-devliyye, 1928.
- Bekrî, Hamza. "Esmâ-i Hüsnâ'nın Tevkîfliği veya Kıyâsîliği Hakkında Metodolojik Bir Çalışma". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 3 (2014), 81-113.
- Beyhâkî, Ebu Hüseyin b. Ali. *el-Esmâ ve's-sıfât*. thk. Muhammed Zâhid el- Kevserî. Kahire: Mektebetu'l- Ezheriyye li't-turâs, ts.
- Buhârî, Muhammed b İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Zuheyr b. Nasr 9 Cilt. Dâru't-Tavku'n-Necât, 1422.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Şerhu'l-mevâkıf*. çev. Ömer Türker 3 Cilt. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Dilek, Mehmet. "Hadislerde el-Esmâü'l-Hüsna". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/6 (2003), 77-94.
- Eren, Şadi. "Kur'an'da Esmâ-i Hüsnâ: Allah'ın Güzel İsimlerine Mazhariyet". *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2013), 1-14.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Kitâbu'l-lum'a fi'r-reddi alâ ehl-i'z-zeyğ ve'l-bid'a*. nşr. Hammûde Zeki Gurâbe. Matbaatu Mısır Şeriketi Musaheme Mısriye, 1955.
- Eş'arî, Ebu'l-Hasan. *Makalatu'l-İslamiyyîn*. nşr. Hellmut Ritter. Wiesbaden: Steiner Verlag GmbH, 1980.
- Eyibil, İrfan. *Abdülkâhir El-Bağdâdî'nin Esmâ ve Sıfat Anlayışı*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2019.
- Gazzâlî, Ebu Hamid. *el-İktisad fi'l-itikad*. çev. Osman Demir. Klasik Yayınları, 2012.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. *el-Maksadü'l-esnâ fi şerhi esmâ'illâhi'l-hüsna*. nşr. Abdülvehhâb el-Câbî. Beyrut: Dâr ibn Hazm, 2003.

- Güçlü, Betül. "Molla Fenârî'ye Göre Varlıkların Zuhûrunda İlâhî İsimlerin Rolü". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 14/3 (2014), 127-141.
- Gülle, Sıtkı. "Kur'ân-ı Kerîm'deki Esmâ-i Hüsnâ ve Grupları". *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2007), 121-148.
- Hacıbrahimoglu, Hümeýra Sevgülü. "Mâtürîdî Âlimi Ebû İshâk es-Saffâr'ın Esmâ-i Hüsnâya Dayanan Kelâm Anlayışı". *ULUM* 3/2 (2020), 341-374.
- Hacıbrahimoglu, Hümeýra Sevgülü. *Ebû İshak es-Saffârın Esmâ-i Hüsnâ Yorumu Çerçevesinde Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Halîmî, Ebu Abdullah. *el-Minhâc fî şu 'abi'l-îmân*. nşr. Hilmî M. Fûde. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1399.
- İbn Kemâl, Şemseddin Ahmed. "Risâle fî beyânî enne Esmâillehi tevkîfiyetun. ed. Hamza Bekrî vd. 5/473- 509". *Mecmû'u resâilî'l-'allâme İbn Kemâl Pâşâ*. İstanbul: Dâru'l-lübâb li'd-dirâsât ve't-türâs, 2018.
- İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b Yezid el-Kazvini. *es-Sunen*, thk. M. Fuâd Abdalbâkî 2 Cilt. Dâr İhyâî Kutubu'l-Arabiyye, ts.
- Kâdî Abdülcebbar, el-Hamedânî. *el-Muğnî*. thk. Mustafa Hilmî, Ebu'l-Vefâ el-Gânimî. Kâhire: Mektebetü'n-Nahdâ, 1962.
- Koloğlu, Orhan Ş. *Cubbâilerin Kelâm Sistemi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Koloğlu, Orhan Ş. *Cübbâilerin Kelâm Sistemi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Koloğlu, Orhan Ş. "Esmâ-i Hüsnâ'da Tevkîfilik-Kıyâsîlik Problemi: Fahreddîn er-Râzî Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2004), 231-251.
- Köksal, Emre. *Kuranda Allah'ın İsimleri-Cahiliye Din Kültüründen İlk Dönem Kelâm Tartışmalarına Uzanan Süreçte Bir Değerlendirme*. Ankara: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbu't-Tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İsam Yayınları, 2014.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur. *Kitâbu't-Tevhîd*. thk. Bekir Topaloğlu-Muhammed Aruçi. Daru Sadr-Mektebetü'l-İrşad, 2010.
- Nesefî, Ebu Muîn. *Tabsiratü'l-edille fi usulî'd-din*. thk. Hüseyin Atay, Şaban Ali Düzgün. 2 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2004.
- Özler, Mevlüt. "İlahi Sifat ve İsimleri Tespitte Yöntem". *Ekev Akademi Dergisi* 1/1 (1997), 65-79.
- Paksoy, Kadir. "Allah'ın Doksan Dokuz İsmiyle İlgili Rivayetin Tahlili". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 11/3 (2011), 91-111.

Râzî, Fahru'd-din. *Levâmu'l-Beyyinât fi Şerhi Esmâillehi ve Sıfat*. Kahire: El-Matbâtu's-Şerefiyye, 1323.

Şahin-Aynur, Hatice. "Kur'ân-ı Kerîm'de Rahmân ve Rahîm'in Esmâ-i Hüsna ile Kullanım Alanları". *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 69-94.

Şaşa, Mehmet. *Kelam ve Tasavvuf Açısından Marifetullah*. Ankara: Nobel Yayınları, 2018.

Tekin, Özkan. "Allah'ın İsimlerinin Tevkîfilîği ve Kemalpaşazâde'nin Tartışmadaki Konumu". *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 14/1 (2022), 261-277.

Yıldız, İbrahim. "Ebû İshâk ez-Zeccâc'ın Esmâ-i Hüsna ve Besmele Hakkında İki Eseri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (2015), 33-64.

Zeccâc, Ebu İshâk İbrâhîm. *Tefsîru esmâ'illâhi'l-hüsna*. nşr. Ahmed Yûsuf ed-Dekkâk. Dimeşk-Beyrut: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1979.